

دیدگاه

تزام قواعد فقهی وجوب حفظ نفس، با موازین اخلاقی، در مراقبت و درمان از بیماران مبتلا به کرونا

بهنام قنبرپور*

1. استادیار، گروه الهیات و حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قائم‌شهر، قائم‌شهر، ایران.

چکیده

* نویسنده‌ی طرف مکاتبه:

بهنام قنبرپور

آدرس: بابل، خیابان شهید خداداد 16، فرهنگ‌شهر،

فاز 2، کوچه‌ی فرهنگیان 20، پلاک 423

کد پستی: 4716856614

تلفن: 09111153345

Email: behnamghanbarpor45@yahoo.com

تاریخ دریافت: 1399/10/24

تاریخ پذیرش: 1400/3/11

تاریخ انتشار: 1400/7/13

عقل سلیم، حسب قواعدی مانند لا ضرر و لا ضرار، وجوب دفع ضرر محتمل، نفی حرج و حرمت القاء در تهلکه، دفع ضرر از خود را عقلاً و شرعاً، واجب می‌داند؛ خواه، ضرر، یقینی و خواه، احتمالی باشد؛ از سوی دیگر، در تعالیم اخلاق اسلامی، مفاهیمی چون: ایثار، مواسات، تعاون بر بر، صبر، احسان و حفظ کرامت انسانی، جلوه‌گری می‌کند. پرسش طرح شده آن است که آیا پزشکان و مراقبان، به استناد آیه‌ی شریفه‌ی «لا تلقوا بایدیکم الی التهلکه»، مجاز به ترک مأموریت خود در درمان و تیمار بیماران بیماری‌های مسری، مانند کرونا، خواهند بود؟ پژوهش حاضر که به روش تحلیلی و توصیفی، سامان یافته است، به منظور جمع بین اصول اخلاقی مراقبت از بیماران بیماری‌های واگیر، از سویی و قواعد مربوط به حفظ جان خویش از تهلکه و دفع ضرر و حرج از خود، از سوی دیگر، ترک بیمار را در این مواقع برنمی‌تابد و آن را خلاف کرامت انسانی تلقی می‌کند؛ لذا، شایسته است پزشکان و پرستاران، جدا از وظایف شغلی، ضمن تقویت روحیه‌ی ایثار و مواسات در خود، به استناد قواعد آمره در نظام پزشکی و اصول اخلاقی حاکم بر قواعد فقهی، با رعایت دقیق و کامل دستورالعمل‌های بهداشتی، حسب مفاد قاعده‌ی «المیسور لایترک بالمعسور»، ضمن صیانت از سلامتی خویش، به مراقبت و درمان بیماران مبتلا به کرونا مبادرت ورزند.

واژگان کلیدی: اصول اخلاقی، بیماری واگیر، کرونا، نفی ضرر و حرج.

مقدمه

در تعالیم اخلاقی دین مبین اسلام، مراقبت و پرستاری از بیماران، جایگاهی خاص دارد و درباره‌ی تعامل با بیماران، به‌خصوص قشر آسیب‌پذیر، نظیر سال‌خوردگان و کودکان، سفارش‌هایی ویژه شده است: «هر کس، یک شبانه‌روز، از بیمار مراقبت کند، خداوند او را با ابراهیم خلیل (ع) برمی‌انگیزد و او را از صراط، مانند برق جهنده، عبور می‌دهد» (۱)؛ همچنین فرمودند: «از بیمارتان عیادت کنید و از آنان درخواست دعا کنید که دعای آنان، برابر با دعای فرشتگان است» (۲) یا در وصف کسی که در برآوردن نیاز بیمار بکوشد، این‌گونه بیان شده است که او از گناهان پاک می‌شود، همانند آن روزی که از مادر متولد می‌شود (۳).

در برخی گزارش‌ها آمده است پیامبر (ص) و ائمه (ع) با برخی از بیماران جذامی، هم‌نشین و هم‌غذا می‌شدند؛ به‌عنوان مثال، پیامبر اسلام (ص) دست فردی را که مبتلا به جذام بود، گرفت و با نام خدا و اعتماد به او و توکل بر وی، با بیمار در یک کاسه هم‌غذا شد (۴) یا امام صادق (ع) فرموده‌اند: «امام‌سجاد (ع) از کنار چند نفر جذامی که مشغول غذاخوردن بودند، عبور می‌کرد و آن‌ها امام را به خوردن غذا دعوت کردند، امام پاسخ داد: "اگر روزه نداشتم، می‌خوردم!" سپس، وقتی به منزل رسید، دستور داد تا غذایی تهیه کنند و در تهیه‌ی غذا هرچه می‌توانند، از خرج، مضایقه نکنند و آن مبتلایان به جذام را به منزل خود دعوت نموده و به‌همراه آنان غذا خورد» (۵)؛ هرچند که نباید نفس پیامبران و امامان (ع) را با نفس خویش مقایسه کرد؛ البته، روایات مذکور، هیچ منافاتی با رعایت جوانب احتیاط ندارد؛ چراکه یکی از مقاصد شریعت، حفظ جان از

مهلكات است و حفظ سلامت خود و مراقبت از سلامت دیگران در برابر بیماری‌هایی که خطر جانی یا ضرر شدید داشته باشد، واجب شرعی است. دلیل عمده‌ی این مسأله، قاعده‌ی «وجوب حفظ نفس» و قاعده‌ی «لاضرر» و قاعده‌ی «لاخرج» است که با مصادیق و موارد گوناگون در عبادات، اعم از احکام طهارت و صلات و صوم و حج و نیز، معاملات و اطعمه و اشربه و احکام تدای و نیز، ضمان بالمباشرة و بالتسبیب آمده است؛ همچنین، قرآن کریم، به‌صراحت، قتل نفس را برابر با قتل همه‌ی انسان‌ها و احیای نفس را برابر با احیای همه‌ی بشریت می‌داند و از القای نفس به تهلکه منع کرده است^۱. روایاتی متعدد وجود دارد که حفظ جان را در تراحم با حفظ مال و موارد دیگر، مقدم می‌داند و آن را از مقاصد مهم پنج‌گانه‌ی شریعت قلمداد می‌کند (۶). عقل و فطرت و وجدان نیز، حکم به وجوب حفظ نفس می‌کند و حفظ نفس از مستقلات عقلیه است. بدیهی است هر اقدامی که جان خود یا دیگری را در معرض آسیب قرار می‌دهد، حرام و مسئولیت‌آور است و ضمان شرعی دارد. با این توضیح، می‌توان گفت پزشکان و پرستاران، حسب تکالیف شغلی و قبول شرایط آیین‌نامه‌ی استخدامی، سوگند در مراسم تحلیف و پذیرش شرایط ضمن قرارداد، مکلف و ملزم به تعهدات خود هستند؛ اما زمانی که جان درمانگر یا پرستار در این فرایند در معرض خطر قریب‌الوقوع باشد، یقیناً، برای صیانت از نفس خود، عقلاً و شرعاً، حفظ جان خویش را در اولویت قرار خواهد داد و از رسالتش عقب‌نشینی خواهد کرد یا تعلل خواهد ورزید.

اکنون، ممکن است پرسش‌های زیر به ذهن هر محقق‌ی متبادر شود: در صورتی که فردی به بیماری واگیر، نظیر کرونا،

1. قرآن کریم، سوره‌ی بقره، آیه‌ی 195.

- مواسات و همدردی؛

- صبر در مکروهات و مصائب؛

- حفظ کرامت انسانی؛

- فضیلت احیای نفس.

جمع بین قواعد فقهی و اخلاقی در مراقبت از بیماران

کرونایی

یکی از عمده‌ترین اشکالاتی که بر اخلاق مراقبت و پرستاری از بیماران مبتلا به واگیر، نظیر کرونا، مطرح است، تراحم قواعد اخلاقی با قواعد فقهی است. اخلاق حسنه و الهی، حکم می‌کند که نباید هیچ بیماری را به حال خود رها کرد؛ اما زمانی که خوف سرایت بیماری به اطرافیان و نزدیکان در میان باشد، دفع ضرر از خود، عقلاً و شرعاً واجب است؛ خواه، این ضرر، یقینی و خواه، احتمالی باشد (۷)؛ لذا، حفظ سلامت خود در برابر افراد آلوده به بیماری مسری که خطر جانی یا ضرر شدید قریب‌الوقوع به همراه دارد، واجب عقلی و شرعی است و دلیل عمده‌ی آن نیز که پیش از این اشاره شد، وجوب حفظ نفس، قاعده‌ی لاضرر، نفی عسر و حرج و دفع ضرر محتمل است. قرآن کریم نیز، انسان را از القای نفس به تهلکه منع کرده است.^۳ علاوه بر آن، روایات متعدد، حفظ جان را از مقاصد مهم پنج‌گانه‌ی شریعت تلقی کرده است (۸) و از طرف دیگر، عقل و فطرت و وجدان نیز، حکم به وجوب حفظ می‌کند و آن را از مستقلات عقلیه می‌شمارد؛ اما به نظر می‌رسد فرهنگ نظام حقوقی اسلام، با موازین اخلاقی تفسیر می‌شود و هرگونه بی‌مهری و بی‌تفاوتی و فرار از سنگر پرستاری را در چنین مواقعی برنمی‌تابد و خداوند رؤف و مهربان نیز روی گرداندن از این دسته بیماران بی‌پناه را نمی‌پسندد و آن را مغایر با اصل حفظ کرامت انسانی و دور از انصاف می‌داند.

مبتلا شود و خوف ضرر و احتمال سرایت به شخص پرستار و مراقب و اطرافیان وجود داشته باشد، آیا به استناد قواعدی مانند «حفظ وجوب نفس»، «لاضرر و لاضرار»، «نفی عسر و حرج» و «دفع ضرر محتمل»، چنین بیمارانی به حال خود رها می‌شوند؟ آیا جدا از قواعد آمره و وظایف شغلی درمانگر، تقویت فضایل اخلاقی، نظیر روحیه‌ی ایثار و مواسات، مؤثر واقع نمی‌شود؟ آیا اطرافیان، در چنین شرایطی، حسب رعایت اصل احتیاط شرعی و به استناد مفاد آیه‌ی شریفه «لاتلقوا بایديکم الی التهلکه»^۲، مجاز به ترک تیمار و پرستاری از بیمار خواهند بود؟

برای ارائه‌ی پاسخی منطقی در این زمینه، نخست باید آموزه‌های اخلاقی، مانند ایثار و ازخودگذشتگی، مواسات، تعاون بر برّ، صبر و... مطالعه شود؛ همچنین، بررسی نسبت این نوع آموزه‌های اخلاقی در تراحم با قواعدی چون: لاضرر و لاجرح و وجوب حفظ جان و دفع ضرر محتمل، برای کسب نتیجه‌ای منصفانه، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

قواعد اخلاقی مراقبت از بیمار

پیش از این، اشاره شد که در تعالیم اسلام، پیشوایان دینی، همواره بر مراقبت از بیمار تأکید کرده‌اند و پاداش و حسناتی فراوان برای این عمل خدایسندانه مترتب دانسته‌اند؛ چراکه هر عملی که نیت آن خیرخواهی و دگرخواهی باشد، یقیناً، در کانون توجه حضرت حق خواهد بود؛ لذا، از آنجاکه این‌گونه فضائل، انسان را از بیماری‌های مهلک نفسانی، نظیر منفعت‌جویی، خودگرایی و حب ذات، می‌رهاند، در دین جایگاهی ویژه دارد. برخی از این فضایل که به انسان، سعه‌ی صدر و توسعه‌ی ظرفیت وجودی می‌بخشد، عبارت‌اند از:

- ایثار یا ازخودگذشتگی؛

2. قرآن کریم، سوره‌ی بقره، آیه‌ی 195.

3. قرآن کریم، سوره‌ی بقره، آیه‌ی 159.

بر این اساس، امدادرسانی به بیماران بیماری‌های واگیردار، نظیر کرونا، از مصادیق همیاری، هم‌افزایی، تعاون اجتماعی، پشتیبانی، مواسات و همدردی با انسان‌هاست که با قواعدی مانند تعاون علی البرّ و التقوی و قاعده‌ی انصاف و احسان، تطبیق دارد؛ همچنین، از گزاره‌هایی مثل اهتمام به امور مسلمین، اغاثه‌ی ملهوفین، ادخال سرور در دل مؤمنین و قضای حوائج مؤمنین، نباید غفلت ورزید؛ چراکه فضایل و حسناتی فراوان بر این‌گونه اعمال وعده داده شده است.

افزون‌برآن، آیین‌نامه‌ی ناب دین اسلام، مملو از نمادهای جان‌فشانی و ایثار و ازخودگذشتگی است که در قرآن کریم و روایات و تاریخ اسلام ثبت شده است و منادیان اخلاق اسلامی، خصایصی مانند ترس، جبن، حب ذات، منفعت‌جویی، نفس‌پرستی و حسابگری‌های شیطانی را مذمت کرده‌اند؛ لذا، دفاع از حریم سلامت و نجات جان افراد مبتلا به بیماری‌های واگیر و تحمل خطر در این زمینه و استعانت از خدا، با کمک از ابزار صبر و توکل و نیایش مداوم، وظیفه‌ی آحاد مسلمانان است که در این مسیر، حسب قاعده‌ی میسور، «المیسور لایترک بالمعسور» و «ما لایدرک کله لایترک کله» (۹)، به اندازه‌ی وسع و توان، به این قشر ناتوان و درمانده و محتاج یاری دیگران، خدمات‌رسانی کنند و از آنان غفلت نورزند. با توجه به این موضوع، یکی از ویژگی‌های بارز تعالیم دین اسلام، آن است که بین اصول اخلاقی و آموزه‌های فقهی، پیوندی مستحکم برقرار است. سرایت بیماری واگیردار، نظیر کرونا، به اطرافیان، پزشکان و پرستاران، محتمل است و به استناد قواعدی چون: لاضرر و لاضرار، نفی عسر و حرج، حرمت القاء در تهلهک و وجوب دفع ضرر محتمل، بر هر انسانی، عقلاً و شرعاً، واجب است جان خویش را از هرگونه خطرات محتمل‌الوقوع حفظ کند و در چنین وضعیتی، معالجه و مؤانست با بیمار مبتلا به بیماری

واگیردار، مرفوع است؛ اما نباید از موازین و بایستگی اخلاقی، مانند ایثار، مواسات، احسان، صبر، همیاری و هم‌افزایی، تعاون بر برّ، اهتمام به امور مسلمانان، اغاثه‌ی ملهوفین، خدمت به خلق، ادخال سرور بر قلب مؤمن، قضای حوائج مؤمنین و نظایر آن، در مراقبت و درمان بیماران مبتلا به بیماری‌های پُرخطر، مانند کرونا، غفلت ورزید؛ مع‌الوصف، نتیجه‌ای که از جمع عرفی و عقلایی بین اصول اخلاقی مراقبت از بیمار و ادله‌ی فقهی مربوط به حفظ جان خویش از ضرر محتمل، حاصل شد، آن است که بر پزشکان و پرستاران و خویشاوندان بیمار واگیردار، واجب کفایی است با رعایت دقیق و کامل دستورالعمل‌های بهداشتی و پزشکی، حسب توانایی و وسع خود (قاعده‌ی میسور)، با حفظ مراقبت از سلامتی خویش، به معالجه‌ی بیماران مبتلا به امراض مسری نائل آیند.

نتیجه‌گیری

- بیماری واگیردار، نوعی از بیماری‌های عفونی است که از فرد بیمار، به شخص سالم انتقال می‌یابد و در طی قرون گذشته، همواره، یکی از تهدیدکننده‌های اصلی سلامت انسان محسوب می‌شد. یکی از انواع بیماری‌های واگیردار مبتلا به در جهان معاصر، شیوع ویروسی پنهان، مخوف، کشنده و مسری است به نام کرونا که سرعت انتقال بالایی دارد و تشخیص و کنترل آن، در مقایسه با بیماری‌های واگیر مشابه، دشوارتر است.

- در تعالیم دینی، مسأله‌ی عیادت، مراقبت و پرستاری از بیماران، از جایگاهی ویژه برخوردار است و در روایات، حسنات و پاداشی فراوان بر این عمل خیرخواهانه و خداپسندانه وعده داده شده است.

- از ویژگی‌های ممتاز نظام حقوقی اسلام نسبت به مکاتب حقوقی دیگر، آن است که بین احکام حقوقی اسلام با موازین اخلاقی، پیوندی وثیق برقرار است.

- شواهد، بیانگر آن است که در دیگر نظام‌های حقوقی، تا تشویق و تنبیه نباشد، گزاره‌هایی نظیر ایثار و ازخودگذشتگی، کمتر جلوه‌گری می‌کند؛ اما در مکاتب الهی، با وجود پشتمانی دینی و تضمینات اخروی، همچون: حضور و شهود خداوند در عالم و ثبت و ضبط اعمال، نزد او و اعتقاد به برزخ و معاد و...، خصایصی مانند حب ذات و منفعت‌طلبی، رنگ می‌بازد؛ اما، در مقابل، فرهنگ ایثار، تعاون، مواسات، احسان و انصاف، ظهور و بروز می‌کند.

- به استناد قواعد حقوقی، مانند قاعده‌ی «لاضرر و لا ضرار»، «نفی عسر و حرج» و «دفع ضرر محتمل»، بر هر انسانی، عقلاً و شرعاً، واجب است که جان خویش را از هرگونه ضرر احتمالی حفظ کند؛ به تعبیر دیگر، در دوران تراحم بین حفظ جان خود و خطرات احتمالی حاصل از مراقبت و پرستاری، حفظ جان خود از اهم واجبات است و در اولویت قرار می‌گیرد؛ اما این به آن منزله نیست که کرامت ذاتی انسان دارای بیماری و اگیردار، نادیده و مورد بی‌مهری قرار گیرد و بیمار مذکور، به حال خود رها شود؛ بلکه در چنین مواردی، باید ضمن رعایت استانداردهای ایمنی، از گزاره‌های اخلاقی، نظیر ایثار و ازخودگذشتگی، همیاری و همکاری، مواسات و همدردی، با صبر و توکل به خداوند متعال، استعانت جُست و به میدان آمد و در نجات جان انسانی درمانده که احیای آن با احیای همه‌ی انسان‌ها برابری می‌کند، حسب قاعده‌ی میسور، اقدام عملی کرد.

منابع

1. Ibn Manzoor. Arabic Language. Vol. 10. Qom: Al-Hawza Literature Publishing; 1993. p.23. [in Arabic]
2. Tabarsi AS. Meshkah Al-Anwar. Najaf: Heydariyeh Library; 2006. [in Persian]
3. Ansari M. Al-Makasib. Qom: Dar al-Zakhayr; 1990. [in Arabic]
4. Tavakoli A. Coronavirus middle east respiratory syndrome. Iranian Journal of Medical Microbiology. 2017; 11(1): 24-32. [in Persian]
5. Free Ameli M. Shiite tools. Qom: Al-Bayt Institute; 1991. [in Arabic]
6. Khoei A. Al-Taharah. Qom: Theological Press; 1990. [in Arabic]
7. Faiz Kashani M. Al-Muhajah Al-Bayda.. Translation by Sahebi AA. Mashhad: Astan Quds Razavi; 2000. [in Persian]
8. Muqari al-Qayyumi A. Mesbah al-Munir. Vol.8. Beirut: Scientific Library. p.180. [in Arabic]
9. Makarem Shirazi. N. The Rules of Jurisprudence. Qom: School of Imam Ali Ibn Abi Talib; 1995. p.16. [in Arabic]

Commentary

Conflict of Jurisprudential Rules and the Obligation of Self-Preservation with Ethical Standards in the Care and Management of Patients with Coronary Heart DiseaseBehnam Ghanbarpour *¹

1. Assistant Professor, Department of Theology and Law, Islamic Azad University, Ghaemshahr Branch, Ghaemshahr, Iran.

Received: 13 January 2021

Accepted: 1 June 2021

Published: 5 October 2021

***Corresponding Author**

Behnam Ghanbarpour

Address: No. 423, Farhikhtegan 20 Alley, District 2,

Farhang Shahr, Shahid Khodadad St. Babol.

Postal Code : 4716856614

Tel: (+98) 9111153345

Email: behnamghanbarpor45@yahoo.com

Citation to this article:

Ghanbarpour B. Conflict of jurisprudential rules and the obligation of self-preservation with ethical standards in the care and management of patients with coronary heart disease. *Medical Ethics and History of Medicine*. 2021; 14: 27-33.

Abstract

Common sense, according to rules such as no harm and no harm, the obligation to repel probable harm, the denial of embarrassment, the sanctity of induction in motion, the repulsion of harm from oneself is rationally and religiously obligatory, whether harmful or rationally possible; on the other hand in the teachings Islamic ethics embodies concepts such as self-sacrifice, compassion, cooperating, patience, benevolence, and the preservation of human dignity. The question that arises is whether physicians and caregivers are allowed to leave, according to the holy verse, "I should not leave until I die." Will their mission be to manage contagious diseases such as Corona virus infection? The present study, which has been organized by analytical and descriptive methods in order to combine the ethical principles of caring for infectious patients on the one hand and the rules related to protecting one's life from stagnation and eliminating self-harm, does not reflect the patient leaving in these conditions. Considers it against human dignity; therefore, it is appropriate for physicians and nurses, apart from their job duties, while strengthening the spirit of self-sacrifice and compassion in themselves, based on the rules of the medical system and the ethical principles governing the rules of jurisprudence, with strict and complete observance of health instructions. The rule of "Al-Misr Lightrak Bal-Masour" while protecting their health to care for and treat patients with coronary heart disease.

Keywords: Corona, Ethical principles, Denial of harm, Contagious disease

